

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

perna av tolkning (och de olika tolkningstypologierna) till varandra; rör det sig om familjelikheter, finns det prototypiska, centrala former och mer perifera varianter, kan de olika typerna kanske relateras hierarkiskt till varandra?

Som tur är finns Staffan Carlshamres avslutande metareflexioner. Här vidgas perspektivet på ett sympatiskt och nödvändigt sätt och många av de frågor som jag ovan ställt och som de flesta läsare av antologin sannolikt ställer sig diskuteras på ett insiktsfullt sätt. Carlshamre konstaterar att tolkningstyper kan förbindas på tre olika sätt: genom ordet "tolkning" (tolkningstyperna är alltså homonymer), genom begreppet tolkning (som kan definieras enligt Aristoteliska eller Wittgensteinska principer) eller genom att tolkningstyperna förhåller sig till varandra som delar av en helhet. Carlshamre frågar sig också vad som gör en taxonomi bra eller fruktbar och om estetisk tolkning har specifika egenskaper. Sist men inte minst funderar han kring varför det är meningsfullt att ställa upp tolkningstypologier och vilka riskerna med ett sådant förfarande kan vara. Typologin och distinktionen syftar ofta till att lösa vetenskapliga konflikter och avslöja rent verbala motsättningar mellan forskare. Carlshamre ifrågasätter emellertid, försöksvis, om metoden att genom tydtdistinktioner skapa ökad klarhet verkligen är så neutral och okontroversiell som dess förespråkare hävdar. Innebär inte det analytiska projektet en "vetenskapifiering" och objektifiering av den estetiska artefakten där värde och fakta skiljs åt och där den hermeneutiska dialogen med verket går förlorad? Och är det möjligt att skilja deskriptiva frågor om tolkningstyper från normativa frågor om vilka slags tolkningsaktiviteter man som forskare och universitetslärare bör ägna sig åt? Kanske inte. Vidare: vad handlar normativa tolkningsfrågor egentligen om och vad grundar vi våra argument rörande meningsfulla och legitima tolkningsprojekt på? Carlshamre menar att en god sak med det typologiska perspektivet är att det tvingar oss att fundera över dylika frågor. Jag tror att han har rätt.

Christer Johansson

Ordet och köttet. Om teorin kring litterära karaktärer. Red. Lars-Åke Skalin (Örebro Studies in Literary History and Criticism 2). Örebro 2003; *Berättaren. En gäckande röst i texten.* Red. Lars-Åke Skalin (Örebro Studies in Literary History and Criticism 3). Örebro 2003.

På våren 2002 inleddes ett samarbete mellan Center for Dansk og Engelsk, Syddansk Universitet och ämnet litteraturvetenskap vid Örebro universitet i form av ett seminarium kring litterära karaktärer som hölls i Kolding, Danmark. På hösten samma år fortsatte detta samarbete med ännu ett symposium, där även forskare från Stockholm medverkade, denna gång under rubriken "Samling kring berättaren". Dessa möten har nu resulterat i de bägge konferensvolymerna *Ordet och köttet. Om teorin kring litterära karaktärer* och *Berättaren. En gäckande röst i texten*, redigerade av en av initiativtagarna till samarbetet, Lars-Åke Skalin.

I bägge volymerna finns både essäer som kan ses som analyser av enskilda verk och mer teoretiskt orienterade bidrag. På grund av eget intresse tänkte jag koncentrera mig på några bidrag ur den senare gruppen.

I *Ordet och köttet* behandlar flera författare på lite olika sätt problematiken kring huruvida karaktärer "bara är ord" eller om de också kan ges något slags vara "utanför texten". I den danska forskaren Per Krogh Hansens bidrag "Det kunne være mennesker (...men er altså tekstlige konstruktioner)" möter denna problematik kring "ord" och "kött" i form av frågor gällande vad som utgör rimliga tolkningar av litterära karaktärer eller gestalter. Problemet gäller i första hand i vilken mån vi som läsare kan tillåtas att tillskriva fiktionella karaktärer egenskaper som en författare inte explicit tilldelat dem. Som Hansen riktigt påpekar så verkar det nästan omöjligt att som läsare inte ägna sig åt en sådan utfyllnad av "den fiktionella världen", för att använda Hansens metafor. Det verkar t.ex. rimligt att som läsare av *The Sun Also Rises* anta att den manlige protagonisten Jake har både hjärta och njurar trots att Hemingway (såvitt jag minns) inte uttryckligen säger så. Men samtidigt så kan vi ju uppenbarligen inte tillskriva fiktionella karaktärer egenskaper hur som helst – en tolkning som hävdar, säg, att Jake i sin ungdom hade njurbäckeninflammation skulle vara svår att argumentera för. Det verkar alltså finnas en gräns för, så att säga, "hur mycket extra kött" vi får ge

fiktionella karaktärer. I sin artikel visar Hansen med några exempel just på hur tolkningar av fiktionella karaktärer som inte "förpliktigar sig till texten" (s. 97) kan gå snett. Tolkningarna, säger Hansen, är på villospår på grund av "det mimetiska felslutet" – en syn på fiktioner som "blott en möjlig parallell värld". (ibid.)

Det är en spännande problematik som Hansen tar upp och hans diskussion innehåller en hel del värdefulla insikter. Men en del centrala frågor förblir, såvitt jag kan se, tyvärr obesvarade i Hansens bidrag. Hansen är lite väl fåordig om var gränsen för "de fiktionella världarna" går (eller om vi skalar bort metaforen: vilka egenskaper, utöver de som explicit nämns, vi som läsare berättigt kan tillskriva fiktionella karaktärer). Att säga att vi måste "förpliktiga oss till texten" tycker jag inte är så värst upplysande. I fallet med Jakes hjärta i Hemingways roman så förpliktigar vi ju oss i sträng bemärkelse inte till texten, så frågan verkar ju snarast vara i vilken utsträckning vi ska hålla oss till texten och jag skulle gärna sett mer av en sådan diskussion i Hansens essä.

En närliggande och kanske än mer angelägen fråga man kan ställa sig i samband med detta är ju också *vad* som ytterst gör vissa tolkningar av litterära karaktärer rimliga och andra inte. Handlar det om att en läsning är i linje med hur läsare brukar läsa fiktionella texter? (Det tycks exempelvis vara på sådana grunder som en annan författare i antologin, Nils Gunder Hansen, förespråkar en mer mimetisk syn på karaktärer.) Eller handlar det om att vissa läsningar är bättre i kraft av att de gör texten mer intressant? Eller är kanske en tolkning rimlig för att den är en rimlig hypotes om vad författaren tänkte om sin text? Tyvärr tycker jag inte att Hansens diskussion kastar alltför mycket ljus över dessa mer principiella frågor och jag skulle därför gärna fått veta lite mer om vad han tänker om denna generella problematik.

En annan lite kritisk synpunkt som jag har på Hansens text rör hans behandling av idén om "möjliga världar" – en idé som utvecklats främst inom analytisk filosofi för att göra reda för semantiken för modallogiska uttryck. Dels diskuterar Hansen möjligheten att använda denna tanke i samband med fiktionsteoretiska frågor kring fiktioners ontologi och så långt är jag med. Men jag ställer mig lite frågande inför hur Hansen också vill beskriva en berättares otillförlitlighet i termer av möjliga världar. Apropå en viss berättare som visar sig ha en felaktig uppfattning om sin rela-

tion till brodern Erik och hans fru Birgit skriver Hansen: "Fortælleren forsøger i den forstand at opretholde en mulig verden, hvor hendes og Eriks forhold er velfungerende, og hvor Birgit konsekvent miskrediteres. Men denne mulige verden dementeres konstant af den faktiske verden, Birgit og fortælleren befinder sig i (d.v.s. fiktionens faktiske verden)." (s. 91.) Här undrar jag lite vad Hansen vill åstadkomma med sina möjliga världar. Är inte detta bara ett krångligare sätt att säga att berättaren har fel om, eller vill tro något annat än vad som är sant enligt fiktionen? Jag kan inte riktigt se vad man tjänar på att blanda in möjliga världar i detta sammanhang men kanske har Hansen någon poäng som jag har missat.

I centrum för Lars-Åke Skalins artikel "Karaktär och perspektiv: om statiska och dynamiska gestalter" i samma volym – som tillhör ett av de bättre bidragen – står motsättningen mellan en "traditionalistisk" och en "modernistisk" syn på litterära gestalter. Ska litterära karaktärer ses som att de har ett värde i sig som traditionalisterna menar? Eller ska vi förstå dem, grovt talat, som att de blott fungerar till att skapa handling som strukturalister och formalister i Aristoteles efterföljd tror? Skalin tar i essän på sig rollen som medlare i denna konflikt i det han försöker visa hur de bägge synsätten är giltiga på olika typer av texter. Det finns, som Skalin framgångsrikt visar, texter vars gestalter i huvudsak är "dynamiska" och som svarar mot modernisternas synsätt (Skalin ger som exempel H. C. Andersens *Elddonet*). Å andra sidan finns också texter (eller delar av texter) där karaktärerna är "statiska" och porträtteras "för sin egen skull" (t.ex. Strindbergs skildring av doktor Borg och herr Levi i *Röda rummet*); konflikten är alltså skenmässig, tycks Skalin mena, i det att de motstridiga teorierna handlar om olika slags genrer.

I samband med sin diskussion av de dynamiska karaktärerna kritiserar samtidigt Skalin Seymour Chatmans idé om hur vi som läsare "konstruerar" karaktärer genom ett samlande av drag ("traits") allteftersom vi läser den litterära texten. Skalin försöker visa, på ett övertygande sätt tycker jag, hur konstruerandet av en litterär karaktär också är beroende av ur vems perspektiv berättelsen berättas, något som Chatmans idé inte lyckas fånga (perspektiv ska här inte förstås som någon genetisk fokalisation, utan perspektiv handlar för Skalin snarare om "läsarsympti" eller något liknande). Beroende på vems perspektiv vi delar så

kan karaktärer befinna sig på olika ”distans” från oss som läsare; de är ”inkongruenta” för att tala med Skalin. (s. 134.)

Skalins bidrag ”Den onödige berättaren. En fiktionologisk analys” till den andra antologin, *Berättaren*, är också det mycket lyckat. Vad Skalin ger sig i kast med i denna essä är att skissera ett till den traditionella narratologin alternativt berättelsestudium – en fiktionologi, för att använda Skalins term. Centralt för Skalin är att det finns i grunden olika typer av fiktionella berättelser; de olika berättelsetyper som Skalin diskuterar är ”fingerat naturligt berättande”, ”narrativ fiktion” och (i mindre utsträckning) ”den rena historien”. Skalins kritik mot traditionell narratologi är huvudsakligen att man inom denna skola ofast har haft ett slags kommunikationsmodell som grund för teoretiserandet. Tanken är, grovt uttryckt, att allt berättande ytterst har formen av att ”någon berättar något för någon annan”. Denna idé, påpekar Skalin, passar bra in på ”fingerat naturligt berättande” där det finns någon som i fiktionen berättar något. Men, menar Skalin, det finns andra typer av berättande – som ”narrativ fiktion” – där denna modell inte passar särskilt väl. Den ”narrativa fiktionen” utmärks, säger Skalin, just av att den är berättarlös och dess särdrag kan därför inte fångas av den traditionella narratologins tanke om berättande som ett förmedlande av något (det handlar alltså om de texter där det inte är sant i fiktionen att någon berättar berättelsen). Den narrativa fiktionen är konstruerad på ett sätt som snarare handlar om att möjliggöra ”inlevelse” hos en läsare än om att ”förmedla” något enligt kommunikationsmodellen för berättande. (s. 106.)

Såvitt jag kan se är det ofta tämligen originella tankar som Skalin presenterar i sina artiklar. Och jag är överlag sympatiskt inställd till de idéer han presenterar. Ska jag ha någon invändning så tror jag emellertid att åtminstone den senare essän skulle ha tjänat på att Skalin utvecklade de metaforer han ibland använder för att beskriva olika narrativa särdrag. Exempelvis heter det på ett ställe att ”protagonistens förflutna byggs upp som en bestämning fäst vid *henne*”. (s. 110. Kursiv i Skalins text.) Och lite senare heter det att fiktionen ”konstruerar inifrån och ut en gestalt med egenskaper”. (ibid. Kursiv i originalet.) Här har jag inte helt lätt att hänga med på vad Skalin är ute efter, men förmodligen har andra lättare att dechiffrera den här typen av metaforer än jag och

eftersom det i övrigt är en mycket välskriven och klar essä, finns det kanske på det hela taget inte så stor anledning att klaga.

I bägge volymerna hämtar flera författare många idéer från narratologi i olika former och det är också typiska narratologiska problem som diskuteras i många essäer, t.ex. otillförlitlighet hos berättare, ”showing” kontra ”telling”, och perspektiv. Men i ett par essäer kommer idéstoffet också från ett annat håll, nämligen från en analytisk-filosofiskt orienterad estetik. Detta gäller t.ex. Göran Rossholms essä ”Ockham och de fyrtio berättarna” i *Berättaren* – ett bidrag som är ett utmärkt exempel på hur man med analytisk-filosofiskt inspirerade idéer kan ta sig an problem inom litteraturvetenskapen.

Essän är en kritisk och i stort sett skeptiskt hållen diskussion av olika populära tankar om hur vi ska förstå berättarbegreppet. Det är en hel del – om än inte riktigt fyrtio – förmodade upphovsmän till fiktionsberättelser som får stryka med i Rossholms ockhamska reduktion: implicita och hypotetiska författare, förstapersonsberättare och jagberättare, fiktionell författare och obligatorisk berättare. Den figur som Rossholm lägger ner mest möda för att röja undan är emellertid den obligatoriska berättaren, d.v.s. ”doktrinen att varje fiktionsberättelse är berättad av någon, ej identisk med den verkliga författaren” som Rossholm beskriver idén. (s. 37.)

Rossholm delar upp argumenten för den obligatoriska berättaren i tre grupper: begreppslogiska, receptionspsykologiska och pragmatiska. Enligt det första slaget av argument så är själva tanken på en berättarlös berättelse en motsägelse, men Rossholm tillbakavisar denna tanke med en hänvisning till filosofen Kendall Waltons idé om sprickbildningar i berg som *råkar* bilda en berättelse. (Det här motexemplet är väl inte helt okontroversiellt men jag ska inte försöka säga något om det här.) Den receptionspsykologiska tanken att varje kompetent läsare föreställer sig en berättare som berättar berättelsen möts med anmärkningen att detta inte verkar vara något givet. Inte heller de pragmatiska skälen för att postulera en berättare går Rossholm med på (och detta med rätta tror jag). Mot slutet av sin artikel ger Rossholm också några mer positiva idéer i samband med hur vi kan uppfatta idén om den obligatoriska berättaren, i det att han i en intressant diskussion sätter en läsares tillägnelse av fiktionella berättelse i relation till hur vi informerar oss om den verkliga

världen. Lite kort blir denna diskussion kan jag tycka, men kanske är det mycket begärt att man i en essä som innehåller ett så ambitiöst företag som att försöka avliva några av de mer centrala idéerna inom berättelse-teori, också kommer med en egen fullfjädrad positiv teori.

De båda antologierna gör på mig ett lite ojämnt intryck, och det på lite olika sätt. Dels är det ganska varierande ambitionsnivå i essäerna; en del essäer har ett klart syfte som på ett resonerande sätt förs i hamn, medan andra är lite mer fritt diskuterande av lite mindre preciserade frågor och där en del trådar blir hängande. En annan ojämnhet kommer av att vissa essäer ställer ganska höga krav på teoretisk bakgrundskunskap medan andra snarare förutsätter att man som läsare har ett intresse av specifika verk eller författarskap. Detta är väl inte helt ovanligt i samband med just konferensvolymen men det leder till problemet att det blir lite spretigt och att det är lite oklart till vem böckerna riktar sig. Kanske skulle denna spretighet kunna motverkas något om Skalin i sina i övrigt fina förord också knöt ihop det hela lite mer genom att säga ett par ord om hur problemen som diskuteras i de olika essäerna förhöll sig till varandra. Apropå redigeringsarbetet är det i övrigt tyvärr lite si och så med det: det finns förargligt många tryckfel, en nottext har hamnat i den löpande texten, bindestreck har kommit snett och en del titlar saknas i källförteckningen. Kanske inga allvarigare problem men det gör tyvärr att böckerna ger ett onödigt slarvigt intryck.

Hursomhelst, det finns helt klart många lyckade bidrag i antologierna. Jag har koncentrerat mig på några av de mer teoretiska artiklarna men det finns också fina exempel på mer verkcentrerade texter; särskilt Leif Dahlbergs läsning av Breton och Aragon och Sten Wistrands essäer om Kyrklunds romaner är utmärkta exempel på goda litteraturvetenskapliga analyser. Det finns också fler välskrivna teoretiskt orienterade bidrag, t.ex. Christer Johanssons och Nils Gunder Hansens artiklar. Sammantaget gör det att Skalins böcker i mina ögon är välkomna bidrag i diskussionen kring berättaren och de gestalter hon eller han berättar om.

Mikael Petterson

Thomas Illum Hansen, *Tidens øje – Rummetts blik* (Odense University Studies in Scandinavian Language and Literature, 47). Odense Universitetsforlag. Odense 2001.

Bo Hakon Jørgensen, *Intentionalitet. Om litterær analyse på fenomenologisk grundlag* (University of Southern Denmark Studies in Scandinavian Language and Literature, 57). Syddansk Universitetsforlag. Odense 2003.

Till skillnad från andra metoder, menar Bo Hakon Jørgensen i upptakten till sin bok *Intentionalitet. Om litterær analyse på fenomenologisk grundlag* (2003), tar fenomenologin "læserens parti [...] uden dog at hævde, at teksten ikke også styrer læsaren ud fra sin intention, og bag denne umuliggør den ikke forestillingen om en forfatterperson". Även om också andra teorier, skolor och metoder skulle hävda detsamma, förvisso med olika tyngd på läsare, text och författare, finns i fenomenologins intentionalitetsbegrepp en inbyggd förståelse av hur dessa olika samspelar. Det är inte för inte som Jørgensen har valt begreppet *intentionalitet* som sitt ledord: begreppet täcker inte bara den meningsfulla intentionala förbindelsen mellan subjekt och objekt, utan också en rörelse dem emellan. Fenomenologin ser alltid en riktning och en mening.

I Danmark har den litteraturvetenskapliga fenomenologin en lång tradition och aktualitet. Fenomenologin används inte bara som en metod i litteraturvetenskapliga avhandlingar – Jørgensens *Siden hen – om Karen Blixen* (1999) och Hans Hagedorn Thomsens *Det lukkede rum* (2003) om Herman Bang och Tom Kristensen, för att ta två exempel från de senaste åren –, utan framför allt finns där en vilja att skärskåda de teoretiska förutsättningarna och implikationerna hos ett fenomenologiskt perspektiv i mycket större utsträckning än i Sverige. Detta teoretiska arbete går tillbaka över tre decennier. Så tidigt som 1969 publicerade Jørn Vosmar en uppsats under titeln "Værkets verden, værkets holdning" i tidskriften *Kritik*. Utifrån Martin Heideggers existensontologiska fenomenologi och Ingardens ontologiska analys av verkets struktur formulerade Vosmar en metod som syftar till att, via existentialerna eller kategorierna jaget, tiden, rummet och omvärlden, beskriva, som titeln anger, verkets värld och hållning. Femton år senare disputerar han på en avhandling om J. P. Jacobsen, där han omsätter sin teori i praktiken.